

MARCIN BIDER

FILOZOFICZNO-TEOLOGICZNE ŹRÓDŁA EWOLUCJI
KANONICZEGO STATUSU EREMITY
W KRÓLESTWIE FRANCJI (XVII–XVIII W.):
STUDIUM HISTORYCZNO-PRAWNE

Abstrakt. Artykuł korzysta z metody historyczno-prawnej i zawiera analizę filozoficzno-teologicznych źródeł, które legły u podstaw promulgacji norm regulujących kanoniczny status eremitów w Królestwie Francji (XVII–XVIII w.). W artykule analizowane są oświeceniowe idee filozoficzne, a więc: koncepcja religii naturalnej, antropologia Encyklopedystów oraz motywy zaczerpnięte z francuskiej literatury, które następnie przyjęła kultura prawno-kanoniczna Królestwa Francji; stało się to możliwe za pośrednictwem teologii ascetycznej (a więc jansenizmu, gallikanizmu i w końcu kwietyzmu). Biskupi rezydencjalni, będąc kościelnymi prawodawcami, za pośrednictwem publikowanych ordonansów oraz statutów wydanych na lokalnych synodach zreformowali status kanoniczny eremitów. Biskupi zobowiązywali francuskich eremitów m.in. do utrzymywania się z pracy rąk własnych, ograniczając do minimum uprawnienie do kwesty, oraz wprowadzili obowiązek ścisłego podporządkowania sobie każdego eremity. Filozoficzne idee oświeceniowe przeniknęły do prawa kanonicznego w postaci „nowej” wizji człowieka za pośrednictwem teologii „ascetycznej”. Przemiany społeczno-polityczne oraz ewolucja prawa kanonicznego doprowadziły w końcu do zmięczenia indywidualnej formy życia eremickiego w Królestwie Francji w XVIII w.

Słowa kluczowe: eremita; anachoreta; jansenizm; gallikanizm; kwietyzm; obowiązek pracy; jałmużna

PHILOSOPHICAL AND THEOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE EVOLUTION
OF THE CANONICAL STATUS OF THE HERMIT IN THE KINGDOM OF FRANCE
(17TH–18TH CENTURIES): A HISTORICAL-LEGAL STUDY

Abstract. Using the historical-legal method, the article analyses the philosophical and theological sources that underlay the redactions of norms regulating the canonical status of hermits in the King-

---

Dr MARCIN BIDER – Uniwersytet w Siedlcach, Wydział Nauk Społecznych, Instytut Nauk o Polityce i Administracji; adres do korespondencji: ul. Żytnia 39, 08-110 Siedlce; e-mail: marcin.bider@uws.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9446-1753>.

Artykuły w czasopiśmie dostępne są na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

---

dom of France (17th–18th centuries). The article analyses the following Enlightenment philosophical ideas: the concept of natural religion, the anthropology of the Encyclopedists, and the motifs present in French literature, which were then adopted by the legal and canonical culture of the Kingdom of France. This was made possible by “ascetic” theology (that is, Jansenism, Gallicanism, and finally Quietism). The residential bishops, as church lawmakers, through published ordinances and statutes issued at local synods, permanently reformed the canonical status of hermits. The residential bishops obliged the French hermits, for example, to support themselves by the work of their own hands, limiting the right to collect funds to a minimum and introducing the duty of strict subordination of each hermit to the residential bishop. Having the form of a “new” vision of man through “ascetic” theology, the philosophical ideas of the Enlightenment penetrated canon law. Socio-political changes and the evolution of canon law norms eventually led to the decline of the individual form of eremitical life in the Kingdom of France in the 18th century.

Keywords: hermit; anchorite; Jansenism; Gallicanism; Quietism; duty to work; alms

1. STATUS QUAESTIONIS

François de Salignac de la Mothe-Fénelon pisał o eremityzmie: „[eremityzm] to środek do osiągnięcia wewnętrznej świętości za pomocą umartwienia swoich namiętności i zjednoczenia z Bogiem przez miłość. [Eremita] jest dożywotnim męczennikiem medytującym nad Wiecznością”¹. Problematyka ewolucji statusu prawnego eremitów w XVII i XVIII w. w kontekście pochodzenia źródeł nie spotkała się jak dotąd z szerszym zainteresowaniem badaczy. Podstawą niniejszych badań będzie literatura w językach:

– francuskim²,

¹ Jean Heuclin, „L’érémisme au diocèse de Cambrai d’après l’Institut des Ermites de Fénelon (1714)”, w: *Fénelon, évêque et pasteur en son temps (1695-1715)*, red. Gilles Derégnacourt i Philippe Guignet (Villeneuve d’Ascq: Publications de l’Institut de recherches historiques du Septentrion, 1996), 114. Wszystkie tłumaczenia, o ile nie wskazano inaczej, sporządził autor artykułu. „[...] c’est un moyen d’acquérir la sainteté intérieure par la mortification des passions et l’union avec Dieu par la charité. C’est un martyr perpétuel qui médite pour l’Éternité”.

² Jean Besse, „Anachorètes”, w: *Dictionnaire de Théologie Catholique*, t. 1A, red. Alfred Vacant i in. (Paris: Letouzey et Ané, 1909), 1134–1141; Henri Leclercq, „Erémisme”, w: *Dictionnaire d’Archéologie Chrétienne et de Liturgie*, t. 5. cz. 1, red. Fernand Cabrol i Henri Leclercq (Paris: Letouzey et Ané, 1922), 384–386; Pierre Doyère, „Ermites”, w: *Dictionnaire de droit canonique*, t. 5, red. Raoul Naz (Paris: Letouzey et Ané, 1953), 412–429; Clément Lialine, „Erémisme. I. En Orient. II: En Occident”, w: *Dictionnaire de Spiritualité Ascétique et Mystique Doctrine et Histoire*, t. 4, cz. 1, red. Marcel Viller i in. (Paris: Beauchesne, 1960), 936–953; Pierre Doyère, „Erémisme en Occident”, w: *Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique*, t. 4, cz. 1, red. Marcel Viller i in. (Paris: Beauchesne, 1960), 953–982; Jean Sainsaulieu, „Ermites”, w: *Dictionnaire d’histoire et de Géographie Écclésiastique*, t. 15, red. Alfred Baudrillart i in. (Paris: Letouzey et Ané, 1963), 766–787; Patrice Cousin, „Anciens ermites et ermitages de l’actuel diocèse de Sens”, *Bulletin de la Société des sciences historiques et naturelles de l’Yonne* 101 (1965-1966): 81–165; 102 (1967-1968): 5–106; Catherine Santschi, „Les ermites du Valais”, *Vallesia* 43 (1988): 1–103;

- polskim³,
- włoskim⁴.

Hipoteza badawcza obejmuje poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, czy – a jeśli tak, to w jakim zakresie – oświeceniowe antropologiczne postulaty filozoficzno-teologiczne wpłynęły na zawartość promulgowanych norm prawnych regulujących status prawno-kanoniczny indywidualnego eremity w Królestwie Francji od XVII do XVIII w. W celu znalezienia odpowiedzi na tak postawione pytanie zostaną poddane analizie z użyciem metody historyczno-prawnej relacje zachodzące pomiędzy antropologicznymi ideami oświeceniowymi oraz teologicznymi a postulatami prawno-kanonicznymi w zakresie statusu prawno-kanonicznego indywidualnego eremity. Dlatego analiza rozpocznie się od ukazania historycznego tła francuskiego eremityzmu w XVII i XVIII w., następnie zostaną zarysowane antropologiczne idee oświeceniowe, na których opierało się francuskie szkolnictwo. Wśród alumnów ówczesnych szkół znaleźli się przecież przyszli biskupi, którzy jako prawodawcy promulgowali normy kanoniczne; ze względu na podjęty problem prezentacja wzajemnych związków zachodzących między źródłami filozoficznymi, teologicznymi a źródłami prawa francuskiego oraz prawa kanonicznego zostanie zawężona jedynie do analizy tych źródeł.

2. TŁO „PRZEDOŚWICENIOWEGO” FRANCUSKIEGO EREMITYZMU

Eremita, żyjący w XVII i XVIII w. we Francji, nie byli w linii prostej spadkobiercami średniowiecznej tradycji, ponieważ dotychczas zasiedlone pustelnie opustoszały na skutek wojen religijnych. Nowe pokolenie eremitów, które pojawiło się pomiędzy 1590 a 1620 r., zamierzając odrodzić francuską tradycję eremicką, nie znało już tak dobrze średniowiecznej tradycji anachoreckiej. W konsekwencji eremityzm w XVIII w. stał się zjawiskiem marginalnym⁵.

Jean Sainsaulieu, *Études sur la vie érémitique en France de la contreréforme à la Restauration* (rozprawa doktorska, Université de Paris IV, 1973), 278; Jean Sainsaulieu, *Les ermites français* (Paris: Éditions du Cerf, 1974), 347; Philippe Masson, „L’Érémisme dans les diocèses champenois et lorrains. Fin XVIe – courant XIXe siècle”, *Les Carnets du LARHRA*, nr 1 (2014), dostęp 20.01.2026, <https://publications.prairial.fr/larhra/index.php?id=1085>.

³ Marcin Bider, „Formy kanonicznej zależności indywidualnego eremity od hierarchii kościelnej w potrydenckich źródłach prawa Kościoła łacińskiego”, *Prawo Kanoniczne* 62, nr 2 (2019): 55–73.

⁴ Jacques Winandy, „Eremita: In Occidente (statuto canonico)”, w: *Dizionario degli Istituti di Perfezione*, t. 3, red. Guerrino Pelliccia i Giancarlo Rocca (Roma: Edizioni Paoline, 1976), 1154–1155.

⁵ John McManners, *Church and Society in Eighteenth-Century France*, t. 2: *The Religion of the People and the Politics of Religion* (Oxford: Oxford University Press, 1999), 131.

Fénelon, uważany za prekursora oświeceniowej teologii powstającej w kontekście kwietyzmu⁶, wymieniał przeszkody towarzyszące eremitom: próżniactwo i wady towarzyszące samotności, ciągłą niestałość, upodobanie w sprawach tego świata, arogancję i pychę karmiącą się domniemaną doskonałością duchową osiąganą przez ascezę⁷. Przykładowo eremitarze w diecezji Langres w przypadku braku eremitów były zasiedlane przez „laików” o niskim poziomie moralnym; w konsekwencji biskup César-Guillaume de La Luzerne († 1802) zabronił tej praktyki w diecezji Langres⁸.

3. ŹRÓDŁA FILOZOFICZNE

Oświecenie było raczej wiekiem religii naturalnej niż bezbożności, określając na nowo relację człowieka do Boga, umiejscawiając ją poza chrześcijańskim Objawieniem. Tacy myśliciele, jak Herbert de Cherbury, John Locke, czy Jacques Abbadie, propagowali ideę religii naturalnej. Konflikt pomiędzy religią objawioną a naturalną prowadził do wypierania tej pierwszej. W konsekwencji w miejsce dotychczasowego kontemplacyjnego stylu eremityzmu propagowano jego użyteczność dla społeczeństwa⁹.

Przemiany filozoficzno-religijne oraz społeczno-polityczne przyczyniły się m.in. do upadku indywidualnych form życia eremickiego w XVIII w. Idee oświeceniowe niosły ze sobą postulaty kartezjańskiego racjonalizmu, wyzwolenia od fanatyzmu religijnego, postępu i doskonałości człowieka rozumianej jako swoisty powrót do Natury. Nowa wizja człowieka legła u podstaw postulatów antropologicznych zawartych w *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (wydanej po raz pierwszy w latach 1751–1772) pod redakcją Denisa Diderota i częściowo Jeana Le Rond d’Alemberta oraz Louisa de Jaucourt. Wśród poszczególnych haseł zamieszczono również

---

⁶ François Fénelon, *Abhandlung über die reine Liebe: Die Kontroverse mit dem Bischof von Meaux über den Begriff der Caritas*, red. Albrecht Kreuzer (Freiburg: Karl Alber, 2018), 168.

⁷ Heuclin, „L’érémisme”, 114.

⁸ Bider, „Formy kanonicznej zależności”, 55–73.

⁹ Jean Krynen, *La mystique déracinée. Drame (moderne) de la théologie et de la philosophie chrétiennes (XIIIe-XXe siècle)* (Toulouse: Presses de l’Université Toulouse Capitole, 2016); Michel Despland, *La religion en Occident: évolution des idées et du vécu* (Montréal: Éditions Fidès, 1979), 407–463.

*anachorete*¹⁰ i *hermite*¹¹. Anachoreta według antropologii Encyklopedystów to ‘pustelnik lub pobożna osoba, która samotnie żyje w odosobnionym miejscu w celu ochrony przed pokusami świata i aby mieć większą zdolność do medytacji’¹². Pustelnik natomiast to ‘pobożny człowiek, który oddaje się samotnemu życiu w celu poświęcenia się modlitwie, kontemplacji z dala od trosk i spraw tego świata’¹³.

Biskupi rezydencjalni nie stronili od literackich form wypowiedzi piętnujących nadużycia panujące wśród eremitów. Przykładem może być opasła powieść *Hermiante, ou les deux ermites contraires* (1639) pióra Jean-Pierre’a Camus, w której ukazał idealnego eremitę Marcjana i niestabilnego emocjonalnego Orlika¹⁴. Natomiast Louis-Joseph de Montcalm wspomina w swym pamiętniku o eremie Toussaint Cartier¹⁵, Bretończyku z Morlaix, zamieszkującym wyspę św. Barnaby (ob. Kanada): „prowadzi [on] życie eremity z osobliwości lub pobożności, a nawet ucieka do lasu, jeśli spróbujemy się do niego zbliżyć, gdy statki tam zakotwiczą”¹⁶.

4. ŹRÓDŁA TEOLOGICZNE

Krajobraz teologiczno-duchowy Królestwa Francji naznaczył swym piętnem gallikanizm, który m.in. propagował narodową samodzielność Kościoła katolickiego. Jacques-Bénigne Bossuet zredagował *Déclaration des Quatre*

---

¹⁰ Edme-François Mallet, „Anachorete”, w: *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une société de gens de lettres*, t. 1, red. Denis Diderot i in. (Paris: Chez Briasson, David, Le Breton, Durand, 1751), 395.

¹¹ Edme-François Mallet, „Hermite”, w: *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une société de gens de lettres*, t. 8, red. Denis Diderot i in. (Paris: Chez Briasson, David, Le Breton, Durand, 1755), 173–174.

¹² Mallet, „Anachorete”, 395. „Hermite ou personnage pieux qui vit seul dans quelque désert, pour y être à l’abri des tentations du monde, & plus à portée de méditer”.

¹³ Mallet, „Hermite”, 173. „Homme dévot, qui s’est retiré dans la solitude, pour mieux vaquer à la prière & à la contemplation, & vivre éloigné des soins & des affaires du monde”.

¹⁴ Jean-Pierre Camus, *Hermianthe, ou les deux ermites contraires* (Rouen: Jean de la Mare, 1639), 573.

¹⁵ Michel Paquin, „Toussaint Cartier”, w: *Dictionary of Canadian biography online*, t. 3, red. Ramsay Cook i in. (Toronto: University of Toronto, 2003), dostęp 20.01.2026, http://www.biographi.ca/en/bio/cartier_toussaint_3E.html.

¹⁶ Louis-Joseph de Montcalm, *Journal du Marquis de Montcalm durant ses campagnes en Canada de 1756 à 1759*, red. Henri-Raymond Casgrain (Québec: Imprimerie de L.-J. Demers et frère, 1895), 52. „qui par singularité ou dévotion y mène la vie d’un ermite, et se sauve même dans les bois, si on cherche à l’aborder lorsque les bâtiments y mouillent”.

articles (Declarationis Conventus Cleri Gallicani An. 1682 de Ecclesiastica Potestate) przyjętą 19 marca 1682 r. przez nadzwyczajne zgromadzenie francuskiego duchowieństwa¹⁷. Zgromadzenie zwołał król Ludwik XIV w celu zażegnania konfliktu o regalia z papieżem Innocentym XI. Większość francuskich biskupów, jako beneficjenci gallikanizmu, razem z paryską Sorboną propagowali ją. Artykuł 3. *Deklaracji* stanowił, że „sprawowanie władzy papieskiej jest uregulowane przez kanony Kościoła: oprócz nich zachowują także nienaruszalną moc reguły, obyczaje i zarządzenia obowiązujące w Królestwie Francji i w Kościele gallikańskim oraz zwyczaje naszych ojców”¹⁸. Biskupi rezydencjalni, dążąc do ograniczenia znaczenia zakonów, występowali również przeciwko niezależności eremitów, dążąc do ich podporządkowania sobie¹⁹.

Podobny w sensie polityczno-kościelnym do gallikanizmu był również jansenizm²⁰, który w aspekcie teologicznym głosił, że jedynym źródłem zróżnicowania między dobrem a złem jest boskie prawo stanowione (*voluntas simplex*), nie zaś wewnętrzne dobro czy zło²¹. Cechami charakterystycznymi jansenizmu, których tutaj nie będziemy analizować, były m.in. niechęć do filozofii, uznawanie wyłącznie autorytetu Pisma Świętego i Ojców Kościoła, mistyka serca, surowość moralna w kontekście zwalczania moralnego laksyzmu oraz suwerenność biskupów w rozumieniu gallikanizmu²².

Następnym – w niektórych przypadkach heterodoksyjnym – ruchem mistyczno-duchowym, propagowanym w Królestwie Francji w XVII w. był kwietyzm. Zwolennicy tego nurtu dostrzegali doskonałość w absolutnie biernej postawie wewnętrznej, w bezinteresownej miłości do Boga, pozbawionej jakiegokolwiek aktywności i zainteresowania własnym zbawieniem. Kwietyści zazwyczaj odrzucali czynną ascezę, modlitwę ustną, zwłaszcza błagalną, i niemistyczną medytację. Kwietyzm potępił w 1687 r. papież Innocenty XI oraz

---

¹⁷ Jacques Bénigne Bossuet, *Defensio declarationis conventus cleri gallicani an. 1682. de ecclesiasticâ potestate* (Amstelodami: Sumptibus Societatis, 1745).

¹⁸ Herman Tüchle i Cornelius A. Bouman, *Historia Kościoła*, t. 3: 1500–1715, tłum. Jerzy Pieśiewicz (Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1986), 245.

¹⁹ Piotr Hemperek, „Sprawa egzempcji zakonów w okresie oświecenia”, *Prawo Kanoniczne* 25, nr 1-2 (1982): 151–155.

²⁰ Wilhelm Schmidt-Biggemann, „Jansenismus”, w: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, t. 4, red. Joachim Ritter i in. (Basel: Schwabe, 1976), 634–640.

²¹ Leszek Kołakowski, *Bóg nam nic nie jest dłużny: krótka uwaga o religii Pascala i o duchu jansenizmu* (Kraków: Znak, 1994), 157.

²² Karl Rahner i Herbert Vorgrimler, *Mały słownik teologiczny*, tłum. Tadeusz Mieszkowski i Paweł Pachciarek (Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1987), 155–156, s.v. jansenizm.

Innocenty XII w 1699 r.²³ Człowiek w celu osiągnięcia wyższego stopnia kontemplacji mógł go osiągnąć przez rezygnację z ascezy²⁴; protestanckim odpowiednikiem kwietyzmu był pietyzm²⁵. W rezultacie kwietysty w wymiarze życia zakonnego propagowali życie kontemplatywne *per analogiam* zbliżone do naturalizmu.

Duchowość życia zakonnego, pośrednio pod wpływem kwietyzmu, zaczęła nabierać cech indywidualistycznych, prowadząc do ograniczenia zewnętrznych praktyk ascetycznych, propagując ideę *direction spirituelle* (w opozycji do posłuszeństwa przełożonym) i częstej Komunii Świętej²⁶; w skrajnych przypadkach dochodziło do nadużyć. Fénelon, propagator kwietyzmu, uważał, że wszystkie drogi duchowe wiodące do doskonałości duchowej zdążają do czystej i bezinteresownej miłości; napotykanne na drodze świętości próby służą ostatecznie oczyszczeniu miłości; kontemplacja, także w swej najczystszej postaci, nie jest niczym innym, jak tylko ćwiczeniem się w czystej i bezinteresownej miłości; wzniosły stan doskonałości, zwany „drogą jednoczącą”, jest po prostu stanem czystej miłości²⁷.

Idee filozoficzno-teologiczne pozostające pod urokiem gallikanizmu, jansenizmu i kwietyzmu ukształtowały światopogląd biskupów rezydencjalnych. Można się o tym przekonać, analizując tematy ich kazań – podkreślali, zgodnie z ideami racjonalności i efektywności, znaczenie wysokiego poziomu w zarządzie ich diecezjami. Kolejnym poruszonym problemem była działalność charytatywna, którą rozumiano wyłącznie doraźnie, jako dobroczynność. W kwestiach religijnych propagowali ideę „rozsądnej pobożności”, zwalczając przesąd i zabobon. Biskupi rezydencjalni nauczali, że religia wymaga osobistego wysiłku duchowego, wyrażającego się w intymnej kontemplacji Boga, unikając ostentacyjnego udziału w uroczystościach religijnych²⁸.

Teologowie w zakresie eklezjologii postulowali m.in. decentralizację Kościoła (ograniczenie władzy papieskiej) i zwiększenie autonomii biskupów, rygoryzm moralny, reformę kształcenia duchownych, zróżnicowanie praktyk

²³ Rahner i Vorgrimler, *Mały słownik teologiczny*, 202, s.v. kwietyzm.

²⁴ Peter Nickl, „Quietismus, Hesychasmus”, w: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, t. 7, red. Joachim Ritter (Basel: Schwabe, 1989), 1834–1837.

²⁵ William R. Ward, *Early evangelicalism: A Global Intellectual History, 1670-1789* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 70–84.

²⁶ Jacques Bertot, *Directeur mystique: œuvres choisies* (Toulouse: Carmel, 2005), 575.

²⁷ Marek Chmielewski, „Kwietyzm”, w: *Leksykon duchowości katolickiej: praca zbiorowa*, red. Marek Chmielewski (Kraków: Wydawnictwo „M”, 2002), 459–460.

²⁸ Stefano Simiz, „Prêcher et faire prêcher: l'évêque et la prédication diocésaine au XVIIIe Siècle”, w: *Les évêques des Lumières. Administrateurs, pasteurs, prédicateurs*, red. Stéphane Gomis (Clermont: Presses Universitaires Blaise Pascal, 2015), 23–34.

ascetycznych oraz wprowadzenie języków narodowych w nabożeństwach. W drugiej połowie XVIII w. idee te znalazły swoje odzwierciedlenie np. w dziele *Febronius* (1762), autorstwa Johanna Nikolausa von Hontheima²⁹.

5. ŹRÓDŁA PRAWA KANONICZNEGO I FRANCUSKIEGO

W XVIII w. Prospero Lorenzo Lambertini (pap. Benedykt XIV) dzielił eremitów na cztery kategorie: eremitów należących do zakonu kamedułów; eremitów-zakonników żyjących według zatwierdzonej reguły; eremitów, nie będących zakonnikami, lecz przynależących do zgromadzenia zakonnego, którzy przyjęli habit z rąk biskupa; „uzurpatorów”, którzy bezprawnie przywdziali habit i bez upoważnienia podjęli służbę Bożą w Kościele. Trzy pierwsze kategorie pochwalał, natomiast ostatnią – ganił. O tej ostatniej pisał: „prawa są jeszcze surowsze wobec tych eremitów, którzy [żyją] jak pszczoły bez królowej”³⁰. Prospero Lorenzo Lambertini (pap. Benedykt XIV), ustalając normy przeznaczone dla eremitów, powoływał się na synody w Cambrai (1661)³¹ i Rzymie (1725)³².

Biskupi rezydencjalni dążyli do reformy eremityzmu poprzez promulgację statutów na synodach: Besançon (1605)³³, Bordeaux (1624)³⁴, Cambrai (1631)³⁵, Saint-Omer (1640)³⁶, Besançon (1656)³⁷, Vence (1666), Reims (1672),

²⁹ Ulrich I. Lehner, „Catholic Theology and the Enlightenment (1670–1815)”, w: *The Oxford Handbook of Catholic Theology*, red. Lewis Ayres i Medi Ann Volpe (Oxford: Oxford University Press, 2015), 595–600.

³⁰ Benedictus XIV (Prospero Lambertini), *De Synodo dioecesisana libros priores novem* (Prati: Typographia Aldina, 1844), 153. „severiores etiam leges adversus eosdem eremitas, tamquam apes sine rege”.

³¹ *Concilia Germaniae* [...], t. 9, *Concilia ab anno MDCX. ad MDCLXII*, red. Johann Friedrich Schannat (Coloniae Augustae Agrippinensium: Typo. viduae Joan. Wilhelmi Krakamp, et haeredum Christiani Simonis, 1771), 887–892.

³² *Concilium Romanum in Sacrosancta Basilica Lateranensi celebratum Anno Universalis Jubilaei MDCCXXV. A Sanctissimo Patre, & Dño Nostro Benedicto Papa XIII. Pontificatus sui Anno I. Lateranensi* (Roma: Rocchi Bernabò, sumptibus Francisci Gjannini suae sanctitatis bibliopolae, 1725), 387.

³³ *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, t. 36, cz. 2, red. Philippe Labbe i in. (Parisiis: H. Welter, 1923), 959–960.

³⁴ *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, t. 36, cz. 3, red. Philippe Labbe i in. (Parisiis: H. Welter, 1924), 103–104.

³⁵ *Sacrorum conciliorum*, t. 36, cz. 3, 191.

³⁶ *Sacrorum conciliorum*, t. 36, cz. 3, 235–236.

³⁷ *Archives historiques du département de la Gironde*, t. 27, red. Jules Lépiciier (Bordeaux: Charles Lefebvre, 1877), 460.

Albano (1687)³⁸, Grenoble (1690)³⁹, Bruges (1693)⁴⁰. Ponadto w poszczególnych diecezjach francuskich biskupi wydawali ordonanse z własnej inicjatywy, w których reformowali życie eremitów. I tak Franciszek Salezy, biskup genewski, nadał w 1620 r. konstytucje *Abrege des Constitutions des Ermites du Mont-Voirion* eremitom w Mont-Voirons w Księstwie Sabaudii⁴¹.

Biskupi rezydencjalni, dążąc do ściślejszego podporządkowania sobie eremitów, erygowali dla nich cztery kongregacje języka francuskiego oraz języka niemieckiego⁴². Przykładowo Jean-François de Gondi, pierwszy arcybiskup paryski, nakazał w 1627 r. anachoretom osiedlenie się w wiosce La Courtille w Lasie Sénart opodal Paryża. Co więcej, sami eremici również z własnej inicjatywy zrzeszali się w instytuty. I tak pustelnicy, należący do *Institut des Ermites de Saint-Jean-Baptiste*, erygowanego w 1632 r. przez weterana wojennego, otrzymali statuty zredagowane w dwudziestu dwóch artykułach przez Michela de Sainte-Sabine⁴³.

Teologowie katoliccy w XVII w. opowiedzieli się za obowiązkiem pracy wykonywanej przez eremitów⁴⁴. Z tego powodu synody diecezjalne zakazywały lub ograniczały prawo eremitów do kwestowania, nakładając na nich równocześnie obowiązek pracy, przykładowo synody w Toul (1665⁴⁵, 1671⁴⁶,

---

³⁸ *Synodus dioecesis Albanensis ab Eminentis. ac Reverendis. D.D. Flavio S.R.E Card. Chisio Episcopo Albanensis Celebrata in Ecclesia Cathedrali sub diebus XXV. XXVI. et XXVII. mensis maii Anno à reparata salute MDCLXXXVII* (Romae: Typis Io. Iacobi Komarek Bohemi, 1689), 109–110 (§§ 8–10).

³⁹ *Ordonnances synodales du diocèse de Grenoble*, red. Étienne Le Camus, wyd. 2 (Grenoble: Alexandre Giroud, 1691), 131.

⁴⁰ *Sacrorum conciliorum*, t. 36, cz. 3, 651–652.

⁴¹ François de Sales, *Œuvres de Saint François de Sales*, t. 24: *Opuscules*, cz. 3 (Annecy: Monastère de la Visitation, 1929), 489–494.

⁴² Patrice Cousin i Philippe Rouillard, „Eremiti di San Giovanni Battista, in Francia”, w: *Dizionario degli Istituti di Perfezione*, t. 3, red. Guerrino Pelliccia i Giancarlo Rocca (Roma: Edizioni Paoline, 1976), 1209–1210.

⁴³ Jean-Luc Mordefroid, „Michel de Sainte-Sabine, Le Frère Jean-Jacques et la Franche-Comté: Les ermitages de Malans (Doubs), Vesclès (Jura) et Pouillat (Ain) – avant 1647–1659”, *Travaux: Société d'émulation du Jura* (2009): 155–175.

⁴⁴ Philippe Masson, „Les ermites et le travail à l'époque moderne”, w: *Le travail comme catégorie culturelle 127e congrès national des sociétés historiques et scientifiques, «Le travail et les hommes»*, Nancy, 2002, red. Jean-René Trochet (Paris: Éditions du Comité des travaux historiques et scientifiques, 2008), 23.

⁴⁵ Masson, „Les ermites”, 23.

⁴⁶ Masson, „Les ermites”, 23, przyp. 10.

1709⁴⁷). Zgromadzenia eremitów w diecezji Toul przyjęły te postanowienia (1757, 1758, 1759, 1761 i 1766)⁴⁸.

Podobnie problematyką eremitów zajmowali się francuscy prawnicy, tacy jak Nicolaus Boherius, który zaliczył eremitów ze względu na duchowy charakter życia do stanu duchownego, natomiast ze względu na indywidualistyczny tryb życia zaliczył ich do stanu świeckiego⁴⁹. Innym godnym wymienienia jest również François Richer, który z kolei kontestował sam eremityzm, ponieważ eremie nie przysługiwała według niego śmierć cywilna, chyba że złożyłby śluby zakonne lub profesję monastyczną, należąc do którejś z kongregacji lub mając szczególne upoważnienie od właściwego biskupa rezydencjalnego. A przecież śmierć cywilna, polegająca na pozbawieniu wybranych praw publicznych, stawała się w prawie francuskim cechą charakterystyczną m.in. osób składających profesję uroczystą⁵⁰.

ZAKOŃCZENIE

Wyniki przeprowadzonej analizy źródeł filozoficznych wskazują na to, że idee naturalizmu oraz nowej antropologicznej wizji eremityzmu zawartej w *Encyklopedii Francuskiej* ukształtowały świadomość prawną biskupów rezydencjalnych. Dokonało się to w teologicznej atmosferze gallikanizmu, jansenizmu i kwietyzmu. Biskupi rezydencjalni, jako prawodawcy, zostali ukształtowani przez postulaty głoszone przez „nową antropologię” oświeceniową. Dążyli oni do zreformowania statusu kanonicznego eremity w Królestwie Francji (XVII–XVIII w.) poprzez erygowanie eremickich instytutów podporządkowanych bezpośrednio władzy biskupiej, wprowadzenie formuły życia eremickiego na wzór życia zakonnego, nałożenie obowiązku noszenia habitu i wprowadzenie obowiązku pracy. Realizacja tych postulatów miała przyczynić się do tego, aby eremityzm stał się bardziej użyteczny dla społeczeństwa.

⁴⁷ Jacques de Fieux, *Statuts synodaux de feu illustrissime et reverendissime seigneur, messire Jacques de Fieux [...]* (Toul: Alexis Laurent, 1712), 193.

⁴⁸ *Registre des assemblées générales, statuts, professions (La vie quotidienne des solitaires de la congrégation des ermites de saint Antoine du diocèse de Toul nous est connue grâce à un précieux manuscrit conservé aux archives départementales de Meurthe-et-Moselle sous la cote)*, Archives départementales de Meurthe-et-Moselle, sygn. H 2352, s. 32, 35, 38 i 46.

⁴⁹ Nicolaus Boherius, „De statu et vita eremitarum”, w: *Tractatus Illvstrivm, in Vtraqve, tvn Pontificii, tvn Caesarei [...]*, t. 13, cz. 2 (Venetiis: [Franciscus Zilettus], 1584), 432r–433v.

⁵⁰ François Richer, *Traité de la mort civile, tant celle qui résulte des condamnations pour cause de crime, que celle qui résulte des vœux en religion* (Paris: Chez Durand, 1755), 705–707.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

- Archives historiques du département de la Gironde*. T. 27. Red. Jules Lépiciér. Bordeaux: Charles Lefebvre, 1877.
- Benedictus XIV (Prospero Lambertini). *De Synodo dioeclesana libros priores novem*. Prati: Typographia Aldina, 1844.
- Boherius, Nicolaus. „De statu et vita eremitarum”. W: *Tractatus Illvstrivm, in Vtraqve, tvm Pontificii, tvm Caesarei* [...]. T. 13. Cz. 2. 432r–433v. Venetiis: [Franciscus Zilettus], 1584. Dostęp 20.01.2025. [https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:44816890\\$871i](https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:44816890$871i).
- Bossuet, Jacques Bénigne. *Defensio declarationis conventus cleri gallicani an. 1682. de ecclesiasticâ potestate*. Amstelodami: Sumptibus Societatis, 1745.
- Camus, Jean-Pierre. *Hermianthe, ou les deux ermites contraires*. Rouen: Jean de la Mare, 1639.
- Concilia Germaniae* [...]. T. 9: *Concilia ab anno MDCX. ad MDCLXII*. Red. Johann Friedrich Schannat. Coloniae Augustae Agrippinensium: Typo. viduae Joan. Wilhelmi Krakamp, et hæredum Christiani Simonis, 1771.
- Concilium Romanum in Sacrosancta Basilica Lateranensi celebratum Anno Universalis Jubilæi MDCCXXV. A Sanctissimo Patre, & Dño Nostro Benedicto Papa XIII. Pontificatus sui Anno I. Lateranensi*. Roma: Rocchi Bernabò, sumptibus Francisci Gjannini suæ sanctitatis bibliopolæ, 1725.
- Diocèse de Toul, Congrégation des Ermites de Saint-Antoine. *Registre des assemblées générales, statuts, professions (La vie quotidienne des solitaires de la congrégation des ermites de saint Antoine du diocèse de Toul nous est connue grâce à un précieux manuscrit conservé aux archives départementales de Meurthe-et-Moselle sous la cote)*, 1747–1789. Archives départementales de Meurthe-et-Moselle. sygn. H 2352.
- Fieux, Jacques de. *Statuts synodaux de feu illustrissime et reverendissime seigneur, messire Jacques de Fieux* [...]. Toul: Alexis Laurent, 1712.
- Mallet, Edme-François. „Anachorete”. W: *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une société de gens de lettres*. T. 1, red. Denis Diderot i in., 395. Paris: Chez Briasson, David, Le Breton, Durand, 1751.
- Mallet, Edme-François. „Hermite”. W: *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une société de gens de lettres*. T. 8, red. Denis Diderot i in., 173–174. Paris: Chez Briasson, David, Le Breton, Durand, 1755.
- Montcalm, Louis-Joseph de. *Journal du Marquis de Montcalm durant ses campagnes en Canada de 1756 à 1759*. Red. Henri-Raymond Casgrain. Québec: Demers et frère, 1895.
- Ordonnances synodales du diocèse de Grenoble*. Red. Étienne Le Camus. Wyd. 2. Grenoble: Alexandre Giroud, 1691.
- Richer François. *Traité de la mort civile, tant celle qui résulte des condamnations pour cause de crime, que celle qui résulte des vœux en religion*. Paris: Chez Durand, 1755.
- Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*. T. 36. Cz. 2. Red. Philippe Labbe i in. Parisiis: H. Welter, 1923. Dostęp 20.01.2026. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k516226/f2.item>.
- Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*. T. 36. Cz. 3. Red. Philippe Labbe i in. Parisiis: H. Welter, 1924. Dostęp 20.01.2026. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k51623j/f2.image>.

- Sales, François de. *Œuvres de Saint François de Sales*. T. 24: *Opuscles*. Cz. 3. Annecy: Monastère de la Visitation, 1929.
- Synodus dioecesis Albanensis ab Eminentis. ac Reverendis. D.D. Flavio S.R.E Card. Chisio Episcopo Albanensis Celebrata in Ecclesia Cathedrali sub diebus XXV. XXVI. et XXVII. mensis maii Anno à reparata salute MDCLXXXVII*. Romae: Typis Io. Iacobi Komarek Bohemi, 1689.

OPRACOWANIA

- Bertot, Jacques. *Directeur mystique: œuvres choisies*. Toulouse: Carmel, 2005.
- Besse, Jean. „Anachorètes”. W: *Dictionnaire de Théologie Catholique*. T. 1A, red. Alfred Vacant i in., 1134–1141. Paris: Letouzey et Ané, 1903.
- Bider, Marcin. „Formy kanonicznej zależności indywidualnego eremity od hierarchii kościelnej w potrydenckich źródłach prawa Kościoła łacińskiego”. *Prawo Kanoniczne* 62, nr 2 (2019): 55–73.
- Chmielewski, Marek. „Kwietyzm”. W: *Leksykon duchowości katolickiej*, red. Marek Chmielewski, 459–460. Kraków: Wydawnictwo „M”, 2002.
- Cousin, Patrice, i Philippe Rouillard. „Eremiti di San Giovanni Battista, in Francia”. W: *Dizionario degli Istituti di Perfezione*. T. 3, red. Guerrino Pelliccia i Giancarlo Rocca, 1209–1210. Roma: Edizioni Paoline, 1976.
- Cousin, Patrice. „Anciens ermites et ermitages de l’actuel diocèse de Sens”. *Bulletin de la Société des sciences historiques et naturelles de l’Yonne* 101 (1965-1966): 81–165; 102 (1967-1968): 5–106.
- Despland, Michel. *La religion en Occident: évolution des idées et du vécu*. Montréal: Éditions Fidès, 1979.
- Doyère, Pierre. „Erémittisme en Occident”. W: *Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique*. T. 4. Cz. 1, red. Marcel Viller i in., 936–953. Paris: Beauchesne, 1960.
- Doyère, Pierre. „Eremites”. W: *Dictionnaire de droit canonique*. T. 5, red. Raoul Naz, 412–429. Paris: Letouzey et Ané, 1953.
- Fénelon, François. *Abhandlung über die reine Liebe: Die Kontroverse mit dem Bischof von Meaux über den Begriff der Caritas*. Red. Albrecht Kreuzer. Freiburg: Karl Alber, 2018.
- Guillot, Michel. „Du récluse à la communauté. L’ermitage de Sénart aux XVIIe et XVIIIe siècles”. W: *Paris et ses campagnes sous l’Ancien Régime*, red. Michel Balard, Jean-Claude Herve i Nicole Lemaître, 276–291. Paris: Éditions de la Sorbonne, 2020.
- Hemperek, Piotr. „Sprawa egzempcji zakonów w okresie oświecenia”. *Prawo Kanoniczne* 25, nr 1-2 (1982): 151–163.
- Heuclin, Jean. „L’érémittisme au diocèse de Cambrai d’après l’Institut des Ermites de Fénelon (1714)”. W: *Fénelon, évêque et pasteur en son temps (1695-1715)*, red. Gilles Derégnaucourt i Philippe Guignet, 109–124. Villeneuve d’Ascq: Publications de l’Institut de recherches historiques du Septentrion, 1996.
- Kołąkowski, Leszek. *Bóg nam nic nie jest dłużny: krótka uwaga o religii Pascala i o duchu janse-nizmu*. Kraków: Znak, 1994.
- Krynen, Jean. *La mystique déracinée. Drame (moderne) de la théologie et de la philosophie chrétiennes (XIIIe-XXe siècle)*. Toulouse: Presses de l’Université Toulouse Capitole, 2016.
- Leclercq, Henri. „Erémittisme”. W: *Dictionnaire d’Archéologie Chrétienne et de Liturgie*. T. 5. Cz. 1, red. Fernand Cabrol i Henri Leclercq, 384–386. Paris: Letouzey et Ané, 1922.

- Lehner, Ulrich I. „Catholic Theology and the Enlightenment (1670–1815)”. W: *The Oxford Handbook of Catholic Theology*, red. Lewis Ayres i Medi Ann Volpe, 595–611. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Lialine, Clément. „Érémisme. I. En Orient. II: En Occident”. W: *Dictionnaire de Spiritualité Ascétique et Mystique Doctrine et Histoire*. T. 4. Cz. 1, red. Marcel Viller i in., 936–953. Paris: Beauchesne, 1960.
- Masson, Philippe. „L’Érémisme dans les diocèses champenois et lorrains. Fin XVIe – courant XIXe siècle”. *Les Carnets du LARHRA*, nr 1 (2014). Dostęp 20.01.2026. <https://publications.prairial.fr/larhra/index.php?id=1085>.
- Masson, Philippe. „Les ermites et le travail à l’époque moderne”. W: *Le travail comme catégorie culturelle 127e congrès national des sociétés historiques et scientifiques, «Le travail et les hommes»*, Nancy, 2002, red. Jean-René Trochet, 19–29. Paris: Éditions du Comité des travaux historiques et scientifiques, 2005.
- McManners, John. *Church and Society in Eighteenth-Century France*. T. 2: *The Religion of the People and the Politics of Religion*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Mordeffroid, Jean-Luc. „Michel de Sainte-Sabine, Le Frère Jean-Jacques et la Franche-Comté: Les ermitages de Malans (Doubs), Vescles (Jura) et Pouillat (Ain) avant 1647–1659”. *Travaux: Société d’émulation du Jura* (2009): 155–175.
- Nickl, Peter. „Quietismus, Hesychasmus”. W: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. T. 7, red. Joachim Ritter i Karlfried Gründer, 1834–1837. Basel: Schwabe, 1989.
- Paquin, Michel. „Toussaint Cartier”. W: *Dictionary of Canadian biography online*. T. 3, red. Ramsay Cook i in. Toronto: University in Toronto, 2003. Dostęp 20.01.2026. http://www.biographi.ca/en/bio/cartier_toussaint_3E.html.
- Rahner, Karl, i Herbert Vorgrimler. *Mały słownik teologiczny*. tłum. Tadeusz Mieszkowski i Paweł Pachciarek. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1987.
- Sainsaulieu, Jean. „Ermites”. W: *Dictionnaire d’histoire et de Géographie Écclésiastique*. T. 15, red. Alfred Baudrillart i in., 771–787. Paris: Letouzey et Ané, 1963.
- Sainsaulieu, Jean. *Études sur la vie érémitique en France de la Contre-réforme à la Restauration*. Rozprawa doktorska, Université de Paris IV, 1973.
- Sainsaulieu, Jean. *Les ermites français*. Paris: Éditions du Cerf, 1974.
- Santschi, Catherine. „Les ermites du Valais”. *Vallesia* 43 (1988): 1–103.
- Schmidt-Biggemann, Wilhelm. „Jansenismus”, w: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. T. 4, red. Joachim Ritter i in., 634–640. Basel: Schwabe, 1976.
- Simiz, Stefano. „Prêcher et faire prêcher: l’évêque et la prédication diocésaine au XVIIIe siècle”. W: *Les évêques des Lumières. Administrateurs, pasteurs, prédicateurs*, red. Stéphane Gomis, 23–34. Clermont: Presses Universitaires Blaise Pascal, 2015.
- Tüchle, Herman, i Cornelius A. Bouman. *Historia Kościoła*. T. 3: *1500–1715*. Tłum. Jerzy Piesiewicz. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1986.
- Ward, William R. *Early evangelicalism: A Global Intellectual History, 1670-1789*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Winandy, Jacques. „Eremita: In Occidente (statuto canonico)”. W: *Dizionario degli Istituti di Perfezione*. T. 3, red. Guerrino Pelliccia i Giancarlo Rocca, 1154–1155. Roma: Edizioni Paoline, 1976.